

ОДБРАНА ЗЕМУНА ОД КУГЕ У БЕОГРАДУ И СРБИЈИ 1814 ГОДИНЕ*

Куга (чума, морија) јесте једна од најстрашнијих епидемија у историји људског рода. Већи део од ње оболелих умирао је најчешће после неколико дана. Због тога је уливала страх и трепет у оне земље и градове у којима се појављивала, јер је каткада све од реда косила и остављала пустош за собом. Добро је познат Тукидидов опис једног њеног харања у Старом и Кантакузену, а особито Бокачијев, у Средњем веку.

Иако је куга од четрнаестог до осамнаестог века, услед живљег трговачког промета с Оријентом, њеним жариштем, често захватала поједине земље западне и централне Европе, она је ипак из њих систематски и успешно сузбијана. „Ова ужасна зараза није готово никад потпуно напуштала Турску“¹ све до дубоко у деветнаести век. Како је највећи део Југословена дуго живео под Турцима, куга је често косила и њих као и њихове господаре. Стога се код нас дуго задржало сећање на њу у изрекама: „Не избива као куга из Сарајева“ или „Кад морија Мостар поморила“.

Што се тиче Србије, куга је „скоро редовно сналазила наш народ у Београдском Пашалуку“, нарочито у осамнаестом веку, а најжешће, изгледа, од 1792—1798 године, када је „односила више жртава него што их је (доцније) падало у борбама с јаничарима“². . . Одатле, односно из Београда, пренесена је у Срем, где је 1795 и 1796 године „та-

кови помор био и страх, што у свету не може бити страшније“^{2а}. . . А за кугу у Београду и Србији у 1814 години вели се у једном акту Славонске генералне команде у Петроварадину од 14 августа те године да „људи на оној страни сваком згодом истичу да је овогодишња куга и својом жестином и општом распрострањеношћу надмашила све пређашње“.³

Санитарна функција кордона

Пошто куга готово никада није „избијала“ из Турске, а „сви лекарски и научнички напори нису успели да пронађу неко средство против ње“, „била је потребна непрестана опрезност“ на целој граничној линији између аустријске и турске државе против њеног продирања у ћесарске земље.⁴ Захваљујући тој сталној опрезности, аустријске војне власти су постепено створиле добро смишљен систем за успешну одбрану од ње.

Од Јадранског Мора па до источних ердељско-карпатских гора пружао се поред ћесарске границе према Турској добро организован појас „војничке земље“ — **В о ј н а г р а н и ц а**. У њој су сви мушкарци од шеснаесте до шездесете године живота, ако су били способни за војну службу, уз своја редовна земљорадничка занимања били стални војници — **г р а н и ч а р и**. Иако првобитно обавезни, за земљиште које су уживали,

* Овај рад је саопштен у Историском институту САН и у Историској секцији Српског лекарског друштва у Београду.

¹ Hietzinger, S. B. Ritter von, *Statistik der Militärgränze des österreichischen Kaiserthums*, Zweiter Theil, zweite Abtheilung, Wien 1823, 438.

² Пантелић др Душан, *Београдски пашалук*

пред Први српски устанак (1794—1804), Београд 1949, 89—96.

^{2а} Јерemiћ др Риста, *Здравствене прилике у југословенским земљама до краја XIX века*, Загреб 1935, 26.

³ Архив града Београда (АГБ), Земунски магистрат (ЗМ), 1814, 48 П.

⁴ Hietzinger, на истом месту.

да чувају и бране само границу од Турака, они су у доба ратова, нарочито у осамнаестом и деветнаестом веку, вођени на разна аустриска ратишта и проливали своју крв за туђе интересе, а у доба мира су дању и ноћу, готово само „о своје круху и руху”, чували кордон — пограничну линију Војне границе — од свих насилничких, недозвољених и тајних прелаза. Уз те функције чисто војне и политичко-полициске природе дошле су од осамнаестог века још две: сузбијање кријумчарења и спречавање преношења куге из отоманске у аустриску царевину. *И овај санитарни задатак Војне границе био је разлог што је постојала све до 1873, односно до развојачења, иако ћесарији није претила више никаква опасност од Турака у деветнаестом веку.* Тако су наши граничари, претежно Срби и Хрвати, стражарећи будно на кордону од Карпата до Јадрана, чували и бранили централну и западну Европу не само од Турака него и од смртоносне куге, злога госта с турског Оријента.

Да би се, пак, одржавао редован, „велики и важан” саобраћај између Аустрије и Турске, а да се при томе не преноси куга, аустриске власти су организовале на кордону више пропусних или пролазних станица („Einbruchsstationen”). На оним местима кроз која је водио главни и јак саобраћај из дубине отоманског царства за Пешту, Беч па и даље на Запад организоване су главне пропусне станице с контумацама (тако зване „Haupteinbruchsstationen”). Једино су туда могли путници из Турске, ако су имали исправне пасоше и прописно издржали карантен, одлазити у хабзбуршке земље. Само се туда могла преносити роба („giftfangende Waaren”) за коју се лако хватала кужна зараза, пошто би прописано време била „чишћена” у контумацу. Све кордонске страже на секторима између ових главних пролаза морале су строго пазити, особито кад је куга харала у европској Турској, да се не мимоилазе контумаци, установе с искључиво санитарном службом, него да се сви људи који су путовали за ћесарију упућују на њих ради издржавања карантена,

„пробе здравља”. — На оним пограничним местима преко којих су водили спореднији путови били су уређени растели — „састанци” — где су турски и аустриски поданици, не додирујући се, под контролом санитарских органа, вршили размену или купопродају робе за коју се није лако хватала кужна мижма. Ово се обављало једанпут недељно у току једног дана, и сваки се одатле враћао својој кући. На најспореднијим пропустима постојале су скеле, где су се обављали хитни послови и разговори царско-краљевских и султанских поданика, опет под контролом санитарних органа.

Целокупни кордон се делио на региментске секторе а ови на мање. Команданти региментских сектора, обично старији мајори, примали су рапорте од подручних кордонских официра. На основу њих и својих запажања приликом обиласка сектора састављали су извештаје о стању на кордону и кретању куге у Турској па их слали санитарским комисијама, које су од 1767—1776 године постојале код свих генералних команди у Војној граници. Оне су водиле бригу о санитарету на теренима својих команди. Над собом су имале Дворски санитарски одбор у Бечу („Sanitaets — Hofdeputation”) коме су двапут месечно слале извештаје о свим својим одлукама и мерама на терену. Овај Одбор, пак, одржавао је везу са аустриским конзулатима у Турској и суседним земљама, затим с царским нунцијем у Цариграду, и од њих примао извештаје о здравственом стању у отоманској царевини. На тај начин Одбор је био одлично обавештен, те је према „казаним потребама издавао санитарна наређења подручним органима. Тако је санитарна служба у Војној граници била одлично организована, строга и пуна одговорности. Дворски санитарски одбор је 1776 године укинут и његова надлежност предана Дворском ратном савету у Бечу, врховном управном органу целе Војне границе, да би се с једног места, брзо и с потребним ауторитетом, предузимало све што је уопште најкорисније или у даном тренутку, тојест у случају кужне опасности, најцелисходније. Кон-

туматске установе у Галицији спадале су такође под Дворски ратни савет, док су оне у Далмацији, према турској граници, биле и остале под врховном управом Дворске канцеларије.

Опште мере опрезности за одбрану од куге

Чим би надлежне власти имале поздане извештаје да се куга појавила негде у европској Турској одмах је издавано наређење да се контуматски карантен продужи а кордонске страже појачају. Тада је вршен строг надзор не само на главним него и на свим осталим пролазима, а нарочито се мотрило на она места која су била подесна за кријумчарење. Савом и Дунавом су стално пловиле шајкашке патроле.

Када је опасност била такорећи на прагу па постојала могућност да се сваког часа пренесе куга у ћесарске земље, саобраћај је свођен на најмању меру, каткад и прекидан, и наступало ванредно стање као у доба рата или велике поллаве. Више власти су стално издавале нова и обнављале стара наређења, позивале све службенике и народ да се строго држе свих противкужних прописа и наређења. — Свештеницима свих вероисповести наређивано је да с проповедаоница и амвона објашњавају народу какве страхоте и какав ужас доноси куга, па да га због тога озбиљно опомињу да се чува од свих додира с турским поданицима и да ништа не прима од њих; да га освешћују и уразумљују да је куга опасан и немилосрдан непријатељ који затире читаве породице у које се једном унесе. Позиване су све породице да надлежним властима, под претњом најстроже казне, пријављују сваки случај сумњивог обољења, а нарочито нагле смрти. — Лекари су били дужни да одмах најпажљивије и најсавесније прегледају све пријављене болеснике а нарочито мртваце. Без лекарске дозволе није се смео сахранити ниједан леш. — „Фиртелмајстори“, нека врста влашћу одређених повереника једног градског краја (једне „махале“) или блока кућа слободних војних кому-

нитета, били су дужни да прегледају све куће на своме терену, да не би неко прикривао болеснике, и да о нађеном стању поднесе лекарима извештаје. Ако, пак, има болесника да их обилазе и да све промене достављају лекарима. Они су били обавезни да пазе на страна лица и да их пријављују полицији ради контроле. Морали су строго мотрити да се пси и мачке као подозриви преносиоци куге, не налазе по улицама. Исто тако су водили бригу о чистоћи у граду. Нигде се није смело на јавним местима правити ђубре, а где га је већ било морало се одмах уклонити из града. На улицама и по јарковима нису се смеле виђати стрвине, већ су се морале дубоко затрпавати. — По већим комуналетским градовима радили су слично, у часовима опасности, „спољни већници“ који су били десна рука полицији за све врсте надзора и контроле. — У случају појаве куге, одмах је блокирана кућа, болница, крај града или места, па чак и цело место, где се појавила. Блокирани су, по сахрани последње жртве, издржавали највиши карантен, па тек тада добијали су слободу кретања.

У оним областима или провинцијама које су биле највише изложене пријему заразе, Дворски ратни савет је у случајевима јаке опасности постављао сталне санитарске комисије ради брже и целисходнијег руковођења на терену свим мерама противкужне предострожности или ради гушења куге, ако се већ појавила. Тада су на терен долазили многи лекари и предузимали противкужне мере.

За све, пак, оне који се не придржавају стриктно свих мера предострожности, који не примају савете, нити се дају уразумити, прописиване су најстроже казне с највишег места. Још 1766 године био је издан кужни патент с јако строгим казнама. Он је трајао с извесним изменама и допунама све до 21 маја 1805 године, када га је заменио нов са одређеније описаним прекршајима и одмереније прописаним казнама за све преступе и прекршаје. У часовима највеће опасности проглашаван је, по § 12, преки суд који је кратким поступ-

цима оштро кажњавао све преступнике. То је уливало страх непромишљенима и самовољним људима, нарочито кријумчарима, који су и у најопаснијим часовима одржавали „пословну” везу с људима „на оној страни”.

Положај Земуна у том одбранбеном систему

„Пошто је сремска граница важила као најистуренији положај аустријске народне војске (Miliz) према Београду, најважнијој непријатељској стратешкој позицији, Дворски ратни савет је упорно настојао да је снабде потребним и ваљаним људством”. А за то је требало „примамљивати онострани (турске) поданике”, добар ратнички елемент, за насељавање ове границе.⁵ У том положају Земун је био на најосетљивијој тачки с претежно православним, највише српским живљем који је стално одржавао разноврсне везе не само с Београдом и Србијом него и с дубљим залеђем европске Турске. Колико год је то у несумњиво добрим здравственим приликама било корисно за Земунце, утолико је баш због тих веза било незгодно и опасно у данима непосредне опасности, то јест кад је куга харала у северној Србији и Београду, а особито кад је саобраћај био ограничен или чак и прекинут на дуже време, јер су се услед тога, крај свих забрана, одржавале тајне везе.

Одмах у његовој ближој позадини налазила се Славонска генерална команда у Петроварадину, која је под собом имала три регименте (Градишку, Бродску и Петроварадинску) с великом кордонском линијом. Она је управљала јаком шпијунажом, чија је најглавнија експозитура била у Земуну, у рукама команданта Војне команде, односно њему потчињеног плац-мајора, па је стога Земун увек био брзо и добро обавештен о свему а посебно о кретању куге у Турској.

⁵ Soppron Ignaz, *Monographie von Semlin und Umgebung*. Zumeist nach handschriftlichen Quellen. Semlin 1890, 268.

⁶ *Ibid.* 283.

С друге стране, на средини најживљег сувоземног промета између Цариграда и Беча, затим у најважнијем чвору јако разгранатог речног саобраћаја, Земун је био највећа пропусна, односно, пролазна станица на кордону, па је због тога санитарска служба у њему морала бити јака и строга, јер је постојала велика могућност да се куга туда провуче у срце хабзбуршке царевине.

Све то довољно јасно говори о деликатном положају Земуна у одбранбеном систему од куге. Према томе, није никакво чудо што му је Дворски ратни савет поклањао посебну пажњу, као претстражи према Београду, седишту веће војне и политичке турске власти, а особито у данима велике кужне опасности, и пружао сву потребну помоћ за одбрану од ње.

Мере на терену Земунског комунитета за одбрану од куге 1812 и 1813 године

Иако је Земун био слободан војни комунитет (самоуправна општина од 1749—1872), једна „грађанска оаза у средини војничке земље”, ипак је командант Војне команде у Земуну био „нека врста делегата” Славонске генералне команде, прве претпостављене власти славонских и сремских слободних војних комунитета, и на тај начин вршио „некакву контролу над локалном влашћу” Земуна. Он је „у интересу опште сигурности, санитета и државних финансија” имао права да Магистрату (градској управи) „издаје налоге за те послове”, што је стално и ревностно чинио.⁶

Како у току целог Првог српског устанка није било куге у Србији, то ни кордонски сектор Војне границе према њој није био у јакој приправности. За то време је попустила дисциплина на кордону и пролазним станицама, пошто се ни надлежни органи нису строго придржавали свих санитарских прописа.

Међутим, концем фебруара 1812 године наступила је већа узбуна на кордонском сектору Славонске генералне команде. Ова је 26 фебруара известила све надлежне факторе на свом подручју

да се у селима око Зворника појавила нека болест од које је народ доста уми-рао, а на мртвацима су се виделе модре пеге по вратовима и прсима, али без кужних гука. Добивши у то време вест о избијању куге у Цариграду, поменута Команда је одмах наредила да се карантен у свим контумацима продужи на 28 дана, а на кордону повећа број стражарских места.⁷ На то је генерал Червинка, командант Земунске војне команде, одмах, првог марта, поштрио санитарске мере за подручје Земуна у следећих седам тачака и послао Магистрату да их сместа објави како би становништво било потпуно о томе обавештено.

1 Нико не сме да се више од 50 корака приближи обали Саве до ушћа у Дунав а оданде обали Дунава узводно до извидничке страже («Aviso Piquet»-а). Ко се буде на тој „штреки“ ухватио без нарочите дозволе Војне команде, или чак и с њом али без пратње санитарског лица биће одведен у контумац да као сумњив издржи карантен.

2 Сви људи којима је неопходно потребно да остану на бродовима који пристају на Сави код „Цигљане“ (лево и десно од данашњег пешачког савског моста) морају тражити од Војне команде нарочите дозволе («Passirzettel») које ће, кад из града иду к бродовима, показивати и предавати официру на Мртвој стражи, а од њега добивати друге дозволе за долазак до бродова. Кад се буду враћали у град процедура ће бити обрнута, па стога морају добро чувати те дозволе.

3 Забрањено је на поменутих обалама појити стоку која пасе на земунским ливадама.

4 Забрањен је прелаз на Ратно Острво осим онима који се код Војне команде могу легитимисати магистратским уверењем («Zeugnis») да морају онде сећи трску или обрађивати додељено им земљиште. Нико се од тих не сме више од 50 корака приближавати чардацима на Острву, а још мање онима од ушћа Саве па до леве дунавске обале. Који год има дозволу за прелаз дужан је да се пре прелаза јави Бродарском уреду

(«Schiffamt»), и морао је да се искрца на простору између горњег острвског „шпица“ и великог чардака на Острву, а при повратку, пре сунчева заласка, морао се опет њему јавити.

5 Потпуно је забрањен прелаз са србијанске на земунску страну ради разговора или предаје робе. Ко пак хоће да шаље робу за Београд, мора сав послао око декларације, царинења, Контумаца, бродског отправања и подизања робе тако удесити да робу може још пре подне донети на скелу, јер после два часа по подне ниједна скела више не прелази за Београд.

6 Ако се за Београд шаљу животне намирнице или житарице, оне се отсада имају сваки пут слати у врећама које се морају натраг враћати. Убудуће нико неће моћи добити пасош за даље слање тих натуралија који не буде могао претходно доказати Војној команди да их је заиста натраг добио.

7 Обалска линија од истурених градских палисада до извидничке страже подељена је на четири дела. Плац бр. 1 одређен је за оне бродове који доносе дрва из овоостраних шума. Сва дрва која се преносе из Србије морају се истоваривати на плацеве број 2 и 3. Кад се нека лађа која доноси дрва из Србије или Турске налази на једном од ових стоваришта, с њега се у томе часу не смеју одвозити дрва за град него с другог. — Плац број 4, најудаљенији, одређен је за бродове који морају издржавати карантен.

Сваки се човек, вели се у пропису, мора придржавати свих тих мера, а ко се буде ухватио да их се не држи него ради противно, биће без икакве милости одведен у Контумац на издржавање карантена.⁸

Ово су биле мере за какве Земун није знао од почетка тога века, а најтеже му је падала она под бр. 5.

Но пошто се утврдило да болест око Зворника није била куга, а поштрене противкужне мере су јако кочиле трговачки промет са Србијом и Турском. Генерална команда је већ 14 марта наредила да се карантен, „ради олакшања

⁷ АГБ, ЗМ, 1812 год., 261 П.

⁸ Ibid. 241 П.

трговине", скрати од двадесет осам на десет дана.⁹ Магистрат је 17 марта известио грађанство, а Контумац по томе поступио.

Да би убрзао трговачки саобраћај и с њим ускладио одржавање санитарских мера, Дворски ратни савет је издао једно циркуларно наређење о „чишћењу ствари" у контумацима, али, да се не би тим изазвала забуна код надлежних органа, Генерална команда је у вези тога 11 маја послала потребно упутство по коме се то брзо чишћење ствари односи само на лица која долазе из „несумњиво" здравих предела Турске с робом која не прима лако кужну мијазму. Што се тиче других предмета, остаје и даље рок за чишћење од седам дана. Под „сумњивим временом" треба подразумевати оно кад се куга појави у Цариграду или у којој покрајини европске Турске, а „опасно време" је оно кад куга захвати пограничне покрајине: Босну, Србију, Влашку и Молдавску.¹⁰ У таквим случајевима се издржава пун карантен — двадесет осам или чак четрдесет два дана.

Колико су све те мере за одбрану од куге биле важне, а брига о томе озбиљна и велика, види се из следећег. Кад је половином октобра 1812 године Наполеон напустио Москву и отпочело опште повлачење његових армија из Русије, кад је, дакле, напета пажња европског културног света била уперена на то збивање, аустриски цар Фрања I осетио се побуђеним, „због куге у Цариграду и другим местима" Турске, да лично нареди да се свуда на кордону стриктно држе сви санитарни прописи Санитетског норматива од 1776 године, да се карантен продужи на двадесет осам дана, а страже да заузму места „по другом степену опасности".¹¹ То је значило да се поседну и земунице које су се налазиле између чардака (главних стража) на кордону, то јест удвостручавање стражара. Славонска генерална команда

је 22 октобра саопштила то царско наређење. Генерал Червинка је на то јавио Магистрату да му виша наређења налажу у дужност да руководи свим постојећим мерама противкужне предострожности. Стога тражи од Магистрата да објави грађанству, „под претњом неизоставне и најстроже казне, да се сваки мора у садашњим врло важним санитарним приликама уздржавати од свих недозвољених веза с оностраним (српским и турским) поданицима..." и да се сви морају придржавати оних мера од 1 марта те године. Земунски свињари, чије се свиње крећу по терену пред Београдском капијом (у Земуну) па иду до Мртве страже и до ушћа Саве, да се присиле да се с том својом стоком не приближавају више од педесет корака кордонским стражама.¹² С тим се ушло у 1813 годину.

Али док је куга почетком 1813 године била јако смалаксала у Цариграду,¹³ она се половином те године с новом жестином појавила у Смирни и на Кипру, у Александрији и на Малти,¹⁴ дакле, у већим трговачким местима и на важним трговачким линијама. Како је Солун, као велика егејска лука, био у тесној вези с живим прометом на Средоземном Мору, а мере предострожности слабе и недовољне, куга му је била брзо доведена.

Добивши вест да се куга појавила у Солуну па допрла и до Ниша, идући великом магистралом Солун—Беч, Дворски ратни савет је (27 јуна 1813) наредио да се карантен, који је већ био скраћен, одмах продужи на десет дана, а Генерална команда је издала налог (13 јула) да се на свим главним пролазима из Турске, на првом месту у Земуну, строго пази на робу и путнике из Солуна.¹⁵

Баш у то време Турци су са три стране свом жестином наваљивали на Србију. Имајући то на уму, а добијајући стално извештаје од својих конзула из Влашке, Молдавије и Одесе да се куга

⁹ Ibid. 284 П.

¹⁰ Ibid. 539 П.

¹¹ Ibid. 1053 П.

¹² Ibid. 1058 П.

¹³ Ibid. 1813 год., 88 П.

¹⁴ Ивић др Алекса, *Документи о устанку Срба под Карађорђејем Петровићем*. Загреб 1920, 512/13.

¹⁵ АГБ, ЗМ, 1813 год., 728 П.

шири по североисточним земљама отоманске царевине, Дворски ратни савет је 18 јула 1813 године наредио да се карантен продужи на двадесет дана за сва лица и робу из турских земаља,¹⁶ јер је предвиђао да ће куга брзо, на првом месту с југа, заједно са Турцима избити на обале Саве и Дунава. У време кад је та наредба стигла у Земун (17. VIII.) масе српских бегунаца пред турском најездом већ су чекале на Сави и Дунаву да пређу у ћесарске земље. Почетком септембра је наступило нагло прелажење, а 21. IX. је прешао и Карађорђе с већином својих војвода у Земун, који је већ био пун Србијанаца — избеглица. Магистрат је имао пуне руке посла, а Земунце је спопадао страх од провале Турака. И док је код Срба било тешко стање потиштености, неизвесности и жалости због катастрофе Србије и грозног страдања народа, дотле су се Турци свуда веселили и светили, а почетком октобра су „три дана по три пута пуцали топови у Цариграду и на Босфору” од радости што су Београд, Шабац и Смедерево били опет у турским рукама.

У Земуну је концем октобра и почетком новембра 1813 године владала јака срдобоља. Према тадашњим месним приликама претила је опасност да она „врло брзо постане најстрашнија зараза”, ако се одмах не предузму потребне противмере. Ова ће се несрећа „најлакше и најбрже проширити”, веле градски лекари у своме извештају Магистрату, због тога што многи људи живе збијени у тесним и загушљивим зградама. Пошто већ има шеснаест тежих болесника, „а на несрећу куга влада у пограничним турским провинцијама”, они предлажу да се изврши строг преглед свих кућа, а „нарочито ниже класе”, па да се одвоје болесни од здравих, а србијанске избеглице, који су због слабе исхране и великог броја по малим кућама у овој јакој хладноћи врло погодни за заразу, да се из Земуна одмах удаље дубље у унутрашњост, утолико пре „што ови

људи, као културно далеко заостали”, неће да се повињавају строгим полициским мерама ни лекарским наређењима па се због тога не може ни спречити та несрећа у „овом пренасељеном градићу”.¹⁷ — Како је овако стање било врло повољно и за кугу, није тешко погодити какав би јад настао да је нешто тада куга унесена у Земун. Из тог се види колико су биле важне све наведене мере које су га штитиле од тог великог зла.

Баш у то време је Војна команда известила Магистрат да је у Новој Оршави (на острву Адакале) избила куга и да се шири у Србији, па је наредила да се то објави народу и да му се свесрдно и озбиљно објасни да се не меша с лицима с турског подручја и да ништа не прима од њих што није прошло кроз контумац.¹⁸ Магистрат је то одмах учинио па објавио и проглас о начину опхођења са Србијанцима који прелазе у Земун и онде се неко време задржавају.¹⁹ На то је Дворски ратни савет скренуо пажњу Славонској генералној команди да спречи све прекршаје санитарних прописа и предузме све што је потребно да се предухитри продирање куге у хабзбуршке земље. Ова је одмах (15. XI.) наложила подручним органима да сва дотадашња противкужна наређења најстроже спроводе. По контумацима да се праће не мешају с карантинистима ни с њиховом „експонираном” послугом, кочијаши што довозе робу да не улазе у болнички круг, да се нови карантинисти не мешају са старијима, а мачке и пси да се више не виде по контумацима. Затим је нарочито подвукла, а тиме изразила задовољство и похвалу, да је фон Кинстлерн, штабски лекар, у своме недавном извештају изнео „да је у растелу и контумацу нашао чистоћу, ред и тачну манипулацију по постојећим санитарским прописима”. Ако би се нешто стварно нашло у контумацу што не би смело да буде, инспектор да поведе строго рачуна и да одмах то отклони.²⁰ Војна команда нека опомене своје људство на кордону — да

¹⁶ Ibid. 827 П.

¹⁷ Ibid. 1053 П.

¹⁸ Ibid. 1032 П.

¹⁹ Ibid. 1037 П.

²⁰ Ibid. 1099 П.

будно пази на сваки покрет на граници. И доиста, сва ова наређења су позитивно деловала не само на санитарне органе него и на већину цивилног земунског становништва, што ће се мало ниже видети.

Пошто је Војна команда као водећи фактор сносила највећу одговорност за сву санитарну службу на земунском кордонском сектору, генерал Червинка је поводом тих догађаја позвао (20. XI.) Блауа, контумацког директора, Шенка, управника Царинарнице и др Валконија, градског физикуса, на договор (22. XI.) да би се видело шта би у оваквим условима било још потребно да се уради у систему чувања од куге.^{20a}

Саопштавајући Магистрату о куги у Ердељу, суседству Баната, Војна команда му је наредила (17. XII. 1813) да објави грађанству да нико не увози из Баната никакву робу особито вунену, за коју се лако хвата кужна мијазма, док је не пријави Команди ради санитетског прегледа.²¹ Али поред ове опасности с истока и североистока, запретила је кужна зараза и с југозапада. Генерална команда је 1 јануара 1814 године издала саопштење да се куга појавила у Босни, „на 2 дана хода иза Травника”.²² На то је генерал Червинка одмах (3. II.) наредио да целокупно санитетско особље његовог подручја мора што пре бити на своме месту, иначе после четири дана неће добити плату.²³

Све ове мере биле су нужне и оправдане, јер је у многим областима европске Турске био страшан помор. У Земуну су меродавни фактори осећали потребу да све духовно мобилишу, почев од генерала до обичног стражара земунског гарнизона, од градоначелника до најобичнијег контрибујента (пореског обвезника), од директора Контумаца и Царинарнице па до најпростијих њихових послужитеља и да буду спремни на сваком месту и у сваком тренутку за одбрану од кужне опасности. С таквим

је стањем дочекана 1814 година у којој се куга била разбеснила у Србији и Београду, на догледу Земуна, и својом жестином и распрострањеношћу далеко надмашила све пређашње.

Куга у Београду, Србији и осталој европској Турској у 1814 години и одбранбене мере у Земуну

Пошто „кужна зараза бесни у турским провинцијама”, Дворски ратни савет је 3 фебруара наредио „ради спречавања свих недозвољених комуникација с оностраницима (с људима јужно од Саве и Дунава), да се сви бродови који плове пограничним рекама ноћу задржавају код стражарских (чардачких) места и ту их ради веће сигурности целе ноћи треба држати добро провезане гвозденим ланцима”. Ради тога је генерал Червинка 19 фебруара замолио Магистрат да добошем објави грађанству „да сви бродови који одлазе Дунавом и Савом, без обзира на величину и носивост, морају у ту сврху носити подесне ланце с катанцима, иначе ће их кордонске страже, ако то не буду имали, одмах задржати и вратити натраг”.²⁴ Дакле, обавештене о менталитету домаћег пограничног становништва, затим о тежњама трговаца и о карактеру бродарских кириција, највише меродавне власти су на све мислиле и настојале да тим мерама предухитре свако евентуално мешање ћесарских и султанских поданика, јер су имале на уму да је 1795 године због недовољне пажње пренесена куга из Београда у Земун, а одавде у околину Ирига, где је за две године направила страховиту пустош.

Ускоро је дошло оно чега су се Земунци највише бојали. Шестог марта је генерал Червинка известио Генералну команду да је у Београду избила куга и да од ње дневно умире по три до четири човека.²⁵ Међутим, отада па до 1

^{20a} Ibid. 1099 П.

²¹ Ibid. 1193 П.

²² Ibid. 1814 год., Дел. прот. I, бр. 18.

²³ Ibid. 1814, 125 П.

²⁴ Ibid. 159 П.

²⁵ Костић Мита, Куга у Србији 1814 и одбрана Срема. Гласник Историског друштва у Новом Саду, књ. III (411—416), 412. Ту се вели: »На измаку зиме јавља се куга у Београду и то одмах у оштрој мери«. По документима

маја није се поуздано знало да ли је то доиста куга или која друга болест. Тек 1 маја је Клеспе, плац-мајор, шеф обавештајне службе, по наређењу свог команданта Червинке, послао Магистрату акт у коме вели: „Пошто смо се уверили да је сад већ сасвим јасно и несумњиво да је куга у Београду, мора се томе посветити највећа пажња да би се предупредио њен пренос у ћесарске земље.”

Знајући добро да су земунски рибари стари и вешти кријумчари и да тајно одржавају везе с Београђанима, особито ноћу и поред Ратног Острва, Клеспе је предложио Магистрату да предузме следеће мере:

1 да нареди рибарима „обеју нација”, српске и немачке, било да лове рибу на Сави или Дунаву, да буду сваког дана пре сунчева заласка на своме сабиралишту;

2 да се ниједан контрибуент после сунчева заласка не сме било из којих разлога задржати на Ратном Острву;

3 дозволиће се Турцима, односно њиховим поданицима, докле год вода буде висока и цело стовариште дрва код Редута поплављено, да своја дрва од раног јутра до једног сата по подне истоварују на непоплављено стовариште. За то време не сме онамо одлазити ниједан кочијаш нити дрварски трговац „који се не меша са оностраницима”. То ће им се дозволити тек пошто људи „који се мешају” буду принуђени да уђу у своје лађе.

Магистрат је морао три узастопна дана да ово објављује народу. Колико је то било озбиљно и хитно види се и по спољним напоменама на акту: „Званично” и „Најхитније”. Чим је акт примљен, а мора да је било касно, проглас је до девет часова увече написан и потписан да би сутрадан (2 маја) био рано народу објављен. У прогласу је нарочито подвучено, ради лакше евиденције, да нико, почев од часа објаве, не иде на Ратно Острво, на Дунав или Саву пре

него што се пријави Магистрату и добије дозволу за то.²⁶ — Генерал Червинка је о свему одмах известио Генералну команду и ова је сместа наредила Магистрату да се тачно држи њеног наређења од 25 децембра 1813 године.²⁷

Упознат одлично с месним приликама у Земуну па, према томе, и са slabим странама које су биле повољне за кугу, а свестан опасности пред којима су се налазили Земунци, с којима су Београђани свакодневно одржавали разне пословне везе, градски физикус Валкони осетио се побуђеним да 4 маја поднесе Магистрату свој предлог мера предострожности. Пошто је за неке већ предузете мере тражио поопштрење, он даље вели:

1 (3) да се ни у ком случају не дозволи људима усељавање у нове још неосушене станове, нарочито да се не усељава већи број душа у мали стан, јер исушивањем настаје нека материја болести;

2 (4) премда се код тако јаког и строгог чувања кордона не сме сумњати да се прелаз с оне на ову страну врши стриктно по санитарским прописима, ипак није немогуће да се опасна зараза не пренесе. И то тим пре што се повећи број српских избеглица задржава не само у граду и предграђу (Горњој вароши) него и у баштама и виноградима, и „који су сигурно само својим телима на овој страни а свом душом у својој отаџбини”, услед чега ће се, због њих и других сумњивих становника (да тајно одржавају везу), стално живети у страху од заразе. Зато треба све учинити да се та опасност уклони: да се избеглице протерају у унутрашњост да не би одржавали везу с рођацима и пријатељима на оној страни и тиме пренели кугу;

3 (6) пошто се куга упочетку испољава таквим обољењима која су својствена и другим болестима, па се тек из скупа чињеница и прегледа мртваца може болест констатовати, Магистрат да не прима никакву дозволу (на пример од

Земунског магистрата не излази тако. Да је стварно била у тако „оштрој мери” то би земунске меродавне власти свакако знале, а не би тек уочи првог маја у то биле уверене.

²⁶ АГБ, ЗМ, 1814, 342 П.

²⁷ Ibid. 352.

Oberstlieut. v. v. Wittke's Kommandos Magistrate allein
 Simlitz am 1ten May 1814

Auf dem hier in vollkommener Uebereinstimmung angeordnet
 worden, daß man wegen ganz neuer aller Krankheit die Stadt in
 Vollständigkeit auszuräumen, und zur Abhaltung dieser Uebel
 nur die nöthigen Operationen aller möglich. Aufmerksamkeiten
 anzuhaken und strenge Beobachtung werden muß; so will
 Sie sich, da die Wittke's Kommando nicht alle Magistrate folgen
 die Forderung zu schaffen, und auf diese Operationen Vollzug
 bringen zu unserer Belieben.

Die ersten Regeln Patience überträgt, Sie wären in der
 Lage über in der Damm gründen, wollen beauftragt werden
 Sie, daß Sie immer mit der Dammhaltung wieder sein
 in ihrer Dammhaltung verfahren, und so lange sich nicht

Nach dieser Zeit die Stadtkommando gegen Obden über die
 Einigkeit und die strengste Regel aufstellen. Jeder Damm
 Dammhaltung dieser Damm, wird als unordentlich ange
 sehen — und zur Abhaltung der vollständigen Abführung
 Linderung in die Dammhaltung gebracht werden, und wenn überdies
 eine wegen nicht Befolgung dieser Sache nachsorgend vorzuziehen,
 nicht einmal zu befehlen.

Сл. 1 — Факсимил акта Земунске војне команде од 1 маја 1814, којим обавештава Магистрат да је »сад без икакве сумње« избила куга у Београду, па му предлаже »хитно потребне« мере предострожности да се куга задржи на аустриској граници. (Архива града Београда)

комунитетског хирурга) за сахрану мртваца коју није физикус потписао;

4 (7) било би потребно, у складу са свим тим, да се одржи непомућено душевно стање месног становништва, а то је могуће ако се не злоупотребљавају прописане мере.²⁸

У то време је већ био обустављен сваки довоз дрва из Србије, односно, турских области, јер је већ 5 маја Војна команда известила Магистрат да се на стоваришту где пристају бродови с оне стране више не налази ниједан брод и „да се онамо неће пуштати ниједна лађа докле год буде било опасности од куге“.²⁹

Одмах сутрадан је Генерална команда писала Магистрату: „Пошто изгледа, према новим извештајима, да се куга у Београду раширила у већем степену“, сматра потребним да се дотадашњи карантен од двадесет дана продужи на четрдесет два дана како за људе тако и за робу. Истовремено му скреће пажњу да прибави „што поузданије вести о карактеру здравственог стања на оној страни“.³⁰ — Не можемо да овде не поменемо следеће. Док државне власти, водећи рачуна о општим интересима, настоје, ради спречавања преноса куге, да што више ограниче саобраћај с Београдом, дотле Нано Бомба, Цинцарин, моли за дозволу да у парлаторији Земунског контумаца продаје на ситно за Београд сву робу што ју је отуд раније пренео. То није био усамљен случај. Наравно, Генерална команда то није дозволила.³¹

Већ из досадашњег излагања се види а из даљег ће се још боље видети ово: од прве појаве куге у Београду па до њеног потпуног нестанка из њега и остале Србије, Земун је био центар многоструке противкужне акције, почев од земунске војне и цивилне власти па преко Славонске генералне команде до бечког Дворског ратног савета. Изгледало је као на врло важној позицији фронта: једна непријатељска страна спрема

офанзиву а друга брзо и плански концентрише снаге за одбрану и одржање свога положаја. И као што један способан војсковођа не може имати већи успех у рату ако његови борци у првој линији немају борбеног елана ни амбиције за победом, тако исто се и у овој акцији није могао имати потпуни успех докле год се није сав народ на терену свесно ангажовао против ове невидљиве немани. То је из многих чињеница с пограничног терена било јасно свим меродавним факторима од Земуна до Беча. Зато је Генерална команда, према наређењу Дворског ратног савета у вези куге у Београду, 21 маја издала следећи циркулар:

Пошто је најсигурнија и најбоља брана од увлачења куге у ћесарске земље да се обичан свет искреним тоном и очигледним доказима обавести, убеди и уразуми о страшним последицама ове заразе, да наизглед незнатно, затим непромишљено и често гажење постојећих прописа, из чистог користољубља, може за собом повући кобне последице, неопходно је потребно да се сваки за то »опасно време« уздржи од свих забрањених послова и веза и тиме лично најбоље и највише допринесе победи — сузбијању кужне заразе. Да би се, пак, то што више постигло, треба и општински већници и свештеници обеју вера да народу о томе говоре, да га потсећају на харање куге пре осамнаест година у Срему, када је као олуја захватала дом за домом, муњевито сејала смрт и највећи део оболелих одводила у гроб. Она је пресекла све везе, јер су кужна места била блокирана. Људи су једни друге избегавали. Преживели су стално имали бригу, страх и бол за својим драгим и милима. Та ужасна болест прелази од болесника, самртника и преминулих, затим преко разних њихових ствари, особито рубља и одела. Зато се мора најбрижљивије избегавати сваки додир с њима.

утврђен карантен од 20 дана, потпуно довољан за сигурност унутрашњих провинција«, нарочито кад се ваљано врши »чишћење« и кад се из контумаца ништа не пропусти пре него што се сврши прописана манипулација.

³¹ АГБ, ЗМ, 1814, 422 П.

²⁸ Ibid. 349.

²⁹ Ibid. 354 П.

³⁰ Ibid. 361 П. — Генерална команда је 2 јуна известила Магистрат да Дворски ратни савет није одобрио толико продужење карантена, »јер је искуство од 29 год. показало да је Шенов (Chenot) пропис из 1785 године, којим је

Како саме опомене и поуке са саветима нису обичном свету довољне, треба законске казне из 1805 године поново објавити.

Све салаше и крчме које леже по страни чешће и изненада темељно претресати па против сумњивих лица поступати по прописима. — Нико не дозволи путовање без пасоша; у њима изричито напоменути да је место у коме се издаје здраво.³²

Ова предострожност је била тим више оправдана што је у пограничним местима Војне Границе било много не само србијанских избеглица, на које се будно мотрило, него и доста њихових трговаца³³ који су били у могућности да долазе у додир са својим земљацима у Србији.

Мимо ове акције према граници и Београду, у Земуну је било доста нездравих објеката које је требало што пре санирати или отклонити и тиме сузбијати све оно што би евентуално било од помоћи кужној зарази. — Обавештена од Војне команде да су због ниског положаја касарне и болнице многе њихове собе влажне, чиме „врло штетно делују на човечје здравље“, што се још више појачава баром која лежи између касарне, болнице и фрањевачке цркве, Генерална команда је 26 маја писала Магистрату: „Сачувати човека („Erhaltung des Mannes“) једна је од највећих добити за државу, стога се мора свим снагама настојати да се постигне тај велики циљ“. Зато је наредила да се бара одмах каналом одведе, што је тек с јесени учињено. Пошто је претходне јесени и зиме на неколико места, због поплаве, покварен насип до извидничке страже („Aviso-Piquet“), па се не може до ње лако пешице доћи. Магистрату је стављено у дужност да га што пре потпуно оправи, што је такође с јесени учињено.³⁴

Док је у Земуну у томе протекао месец мај, Генерална команда је, на основу сакупљених вести са свих страна, 2 јуна издала следећи циркуларни извештај о

стању и кретању куге на турској територији:

У Цариграду је куга знатно попустила, али ће се тек видети да ли ће то побољшање бити трајно, јер је још јака у Смирни и на острву Хиосу (Scio). — У Молдавској је сасвим добро здравствено стање, сем у Галцу где се недавно појавила куга. У Букурешту је ослабила, а у осталој Влашкој се још чује о смртним случајевима од ње. — Чује се да у Бугарској и Македонији и даље јако бесни.

У Београду се ова несрећа опет нешто смањила а још се није раширила по Србији, пошто је вест, да је избила у Смедереву, оповргнута једним локалним прегледом од стране панчевачког контумацког експонираног лекара. Дакле, изузев Београда, у овој провинцији (Србији), као и у целој Босни, здравствено стање је сасвим добро.

Напоследку се јавља да је Загребачка жупанија, свакако из предострожности због куге у Београду, наредила да ће сви бродови који узводно плове Савом а немају легалне пасоше и исправе бити задржани код Сувоја, улазног места у њену територију, па враћени натраг или подвргнути четрдесетодневном карантину. Магистрат је одмах о томе обавестио власнике таквих бродова.³⁵

Пошто куга није престајала у Београду и из њега стално претила опасност не само Земуну него и целом Срему, из Беча је постављен Клобушицки жупан Паршодске жупаније и тајни царски саветник, за краљевског санитетског комесара у Срему, где су се већ вршиле припреме за одбрану од куге. Генерална команда је 11 јуна јавила Магистрату да је Клобушицки кренуо из Темишвара ради договора с њом, да ће 19 јуна стићи у Панчево ради прегледа ондашњег контумаца, а оданде ће доћи у Земун, где му се мора спремити стан и смештај за троја кола с дванаест коња.³⁶

³² Ibid. 433 П. Овај распис је у оригиналу објавио Јеремић Риста у својој књизи *Медицинске прилике у Земуну (1750—1900)*, Београд 1937, 103.

³³ АГБ, ЗМ, 1814, 442 П.

³⁴ Ibid. 443 П.

³⁵ Ibid. 480 П.

³⁶ Ibid. 496 П.

Недељу дана потом (18 јуна), Генерална команда је послала нов циркуларни извештај о стању куге у отоманској империји:

У Београду је куга још једнако у порасту и сад је већ, поред Турака, више напала и остале нације, тако да дневно умире 20 до 25 људи (првог, другог, трећег, а најдаље четвртог дана свога обољења) с гукима и печатима («Petetschen», тј. с великим црвеним флекама). О њеној појави у осталој Србији нема још никакве поуздане вести, али се стално прича да је избила у Јагодини.

У Босни је још сасвим добро стање здравља. У Румунији, Македонији, Смирни и на острву Хиосу (Scio) и даље жестоко бесни ова несрећа, а нарочито је јако притисла Солун и Прилеп. — Молдавска је од ње слободна, сем Галца где још једнако има смртних случајева од ње, а у Букурешту се већ недељу дана није појавио ниједан случај.

И овом приликом подвлачи да је Дворски ратни савет својим актом од 10 јуна наредио да се на кордону строго пази на све и да се све мере предострожности обнављају и поштравају.³⁷

Иста Команда је опет после недељу дана послала нов циркуларни извештај о стању здравља у Турској:

У Београду и даље бесни куга: 17 овог месеца је од ње умрло 36 душа, 18-ог 42 човека, а још толики број болесника лежи и сваког часа очекује исту судбину. У равнијим пределима Србије, осим Јагодине, где је куга стварно избила, кажу, према једногласним вестима, да је добро стање здравља, али се надају да ће ова болест и у Јагодини бити угушена, јер је највећи део становника одмах побегао у шуме.

Што се тиче Босне, по једном саопштењу пуковника фон Паулића, царско-краљевског проконзула, избила је у Мостару и у неким околним местима болест која болеснике обично трећег дана коси и мало се ко од ње придиже. — У Румунији, Македонији и Бугарској куга господари и даље истом јачином. — У Молдавској је

сасвим добро здравствено стање, па чак и у Галцу и његовој околини где се више од пре 14 дана није појавио ниједан случај. — То исто важи и за Велику Влашку, а само је у Букурешту, по извештајима ондашњег здравственог комесара од 3 јуна наведен један случај смрти и један обољења, а у оном од 5 јуна такође један случај обољења.³⁸

Харање куге у Београду потсећало је Сремску жупанију на „иришку кугу“ од 1795/6. — Да би се на време сачувао Провинцијал од евентуалне кужне заразе, да се при томе не кочи путнички саобраћај, путници не малтретирају а мере предострожности потпуно испуњавају, Клобушички је одредио да сваки срез Провинцијала добије свог комесара ради прегледа пасоша и других путничких исправа свих путника који су долазили из „оностраних области“ или из пограничних и суседних им предела, па да им дају визу или да их, према приликама, враћају натраг, односно шаљу у затвор, ако су без пасоша или с лажним исправама. И као што сваки путник из турских области мора имати и собом носити прописани пасош, санитетско уверење (да је издржао карантен) и царинску потврду за себе и робу, ако ју је носио, исто тако ће се убудуће издавати пасош и сваком домаћем путнику за Провинцијал с личним описом, одакле долази, да ли је здрав и без заразне опасности, куда путује и какву робу носи, да ли је лично произвео или у своме срезу купио, колика је количина, који квалитет и место њеног порекла. Од овог су били ослобођени сви цивилни и војни угледни чиновници као и суседни становници Провинцијала који су били у своме крају добро познати. — Ове мере су биле потребне, јер су се помоћу њих лакше могли открити сви путници с лажним исправама.

Да би се потпуно вршио и олакшао овај надзор, Сремска жупанија је још 19 јуна на заједничкој комисиској седници и с одобрењем краљевског комесара одредила места за пролазе на њену територију, тако да сваки онај који буде

³⁷ Ibid. 542 П.

³⁸ Ibid. 573 П.

ударио другим путем има бити враћен или као сумњив затворен. Та места су: Каменица, Инђија, Путинци, Добринци, Вогањ, Велико Радинце, Кукујевци, Шид, Товарник, Негославци и Нуштар, у којима ће се налазити постављени комесари за већ поменути дужност, а ске-ле у Бућковцу и Думбовцу биће потпуно затворене. — И овом је приликом препоручено Магистрату да строго врши надзор над свим путницима и њиховим путним исправама, а што чешће да прегледа све млинове, салаше и перифериске крчме.³⁹

Све ове мере изгледале су, на први поглед, претеране и излишне. Међутим, баш чињенице с кордонског терена, па и земунског, и дугогодишње богато искуство добијано у општењу с људима на њему, налагали су и оправдавали њихову потребу. Тек што је предњи циркулар обнародован у Земуну (3.VII.), већ сутрадан, између три и четири часа поподне, затечен је Јован Ђурковић, српски емигрант, на земљи између парла-торије и Београдске капије. У то исто време запажен је други Србијанац, који се „меша” с људима на оној страни, како се из парлаторије упутио према скривеном Ђурковићу, али се одмах тргнуо чим је спазио да је примећен. Како је овде био у плану тајни састанак, Ђурковић је одмах спроведен Магистрату где је саслушан и кажњен „четири дана затвора у оковима”.⁴⁰ И док су кордонски стражари морали имати „Аргусове очи” и о свему запаженом извештавати своје претпостављене, дотле је Генерална команда са веће осматрачнице више видела и знала па стално слала извештаје надлежним органима на свом подручју (о кретању куге у европској Турској) да их они објављују народу ради опште оријентације. Тако се у Магистратском прогласу од 19 јула, написан по Командином циркулару од 7.VII, вели ово:

У Београду куга једнако хара. Сад је од ње умро Мула-ефендија и цела његова породица, а везир и његов помоћник (џаја)

у великом су страху па стога одржавају врло кратке и само најнужније пријеме. Поврх тога, онде владају још и опаке црне богиње, од којих многи људи умиру, и дизентерија.

У равној Србији (Моравској долини), кажу, куга сад већ влада у свима местима која се налазе на друму од Цариграда за Београд. Села која леже по страни још су поштеђена, али постоји бојазан да ће се и даље свуда проширити, јер се 7—800 кулучара из равних предела налазе у Београду, на плетењу рововских кошара (»zur Flechtung der Schanzkörbe«), и који ће је вероватно однети собом у свој завичај.⁴¹

Код таквог стања ствари, Магистрат опомиње народ да се клони сваког мешања с оностранцима и куповања робе која није прошла кроз контумац.

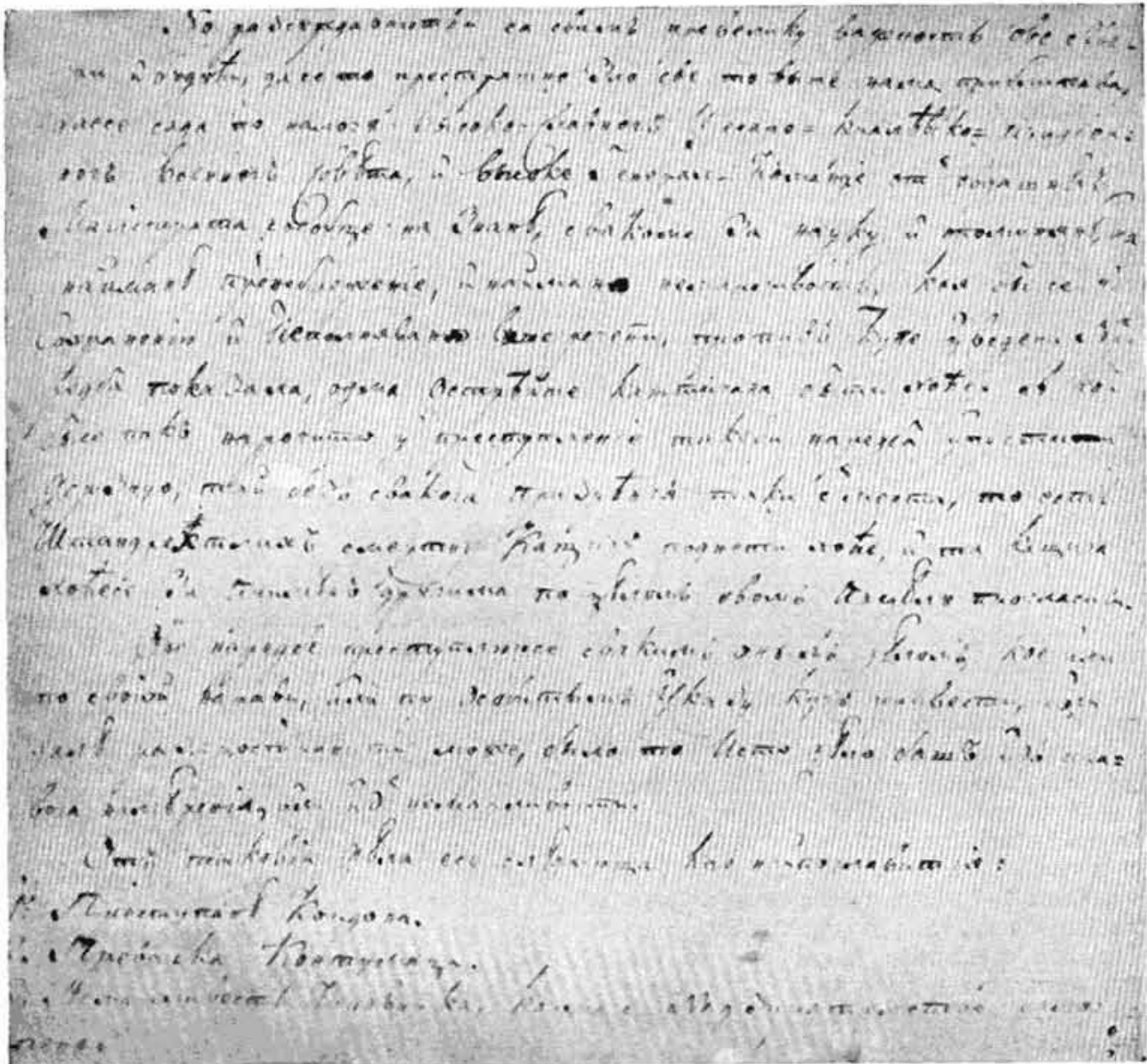
Док се то објављивало у Земуну, Команда у Петроварадину је писала следећи извештај за своје подручје: Дворски ратни савет је саопштио да је куга недавно избила у Херцеговини у местима: Дубљани, Величани, Драчево, Дубрава и Љубиње „који су највише два часа удаљени од дубровачке границе”, па је наредио да се најпажљивије врши надзор над људима и робом из тога предела и подвргавају најдужем карантену. Пошто се куга тако шири, да се опасност све више приближује аустриским границама, Савет тражи извештај да ли је „према тој опасности добро поседнут кордон на суву и Дунаву”, да се до ситница извести о свему што је с тим у вези и о чему су издавана и обнављана многа наређења, а посебно о томе, да ли је преки суд, услед близине опасности, проглашаван и сваком познат ради опомене. Команда најзад додаје: Према су често понављана сва наређења и мере предострожности, а не сумња се да се по њима стриктно поступа, ипак Магистрат мора, услед тог наређења и ради потпуног умирења Савета, да шаље сваког петог дана, од пријема овог акта, опширне и тачне извештаје, уколико се то односи на њега, како и колико су та наређења и мере спровођени.⁴²

³⁹ Ibid. 570 П.

⁴⁰ Ibid. 645 П.

⁴¹ Ibid. 635 П.

⁴² Ibid. 664 П.

Сл. 4 — Факсимил објаве Земунског магистрата од 30 јула 1814 године којом се проглашује Преки суд за све кордонско-санитетске преступе. (Архива града Београда)

Добивши овај распис (25.VII.), Магистрат је донео одлуку да се прогласи преки суд против сваког санитетског преступника. У овом „Проглашенију Суда и други због куге установљени наредба“, које је добошем и афишима 30 јула објављено народу на немачком и „илирском“ језику (ћирилским писмом), наведена су четири дела преступа „као најпоглавитија“: 1 преступање кордона, 2 преварка контумаца, 3 немарљивост чиновника којима је надзиратељство на-

ложено, 4 тајење страоте. Затим је детаљно разложена свака тачка да народ тачно види у чему се састоји тај санитетски преступ да се не би о њега огрешио. Сваком је стављено „на знање, за науку и опомињање, да најмање пренебреженије и најмања немарљивост која би се у сохраненију и исполњавању... против куге уведени наредба показала, одма острешје каштигана бити хоће. А кој би се пак нарочито у преступленију такви наредба упустити дерзнуо, тај

без свакога призренија, таки сместа, смертну каштигу (казну) поднети хоће, и та каштига хоће се за пример другима по целом овом пределу прогласити".⁴³

Иако су претходна наређења била јасна и строга, ипак је било нехатних, непромишљених и својеглавих људи, каквих ће уосталом увек бити, који их се нису придржавали. Чак се запазила мли-тавост и код гарнизонског људства које је одржавало стражу на најважнијим кордонским местима према окуженом Београду. Због тога су, у међувремену, земунски „спољни већници“ и „фиртелмајстори“, који су водили рачуна о интересима комунитетске заједнице, 21 јула поднели Магистрату претставку следеће садржине: У таквом стању, када куга у Београду сваког часа све више јача, а наш град изложен непосредној опасности, потребно је да се примене најцелисходнија средства и врши лични надзор да се предупреди та опасност. Пошто су сада гарнизонски војници све сами регрути који не сматрају кугу тако страшном, моли се Магистрат да предузме кораке да на свим стражарским местима на Ратном Острву, код извидничке и код коњичке страже („Reiterpiqueet-a"), затим код циглане („Ziegel-Ofen") буде по половина стражара из редова грађана или сталних контрибуената све дотле докле год земунско гарнизонско људство не буде састављено од старијих, озбиљнијих, ислужених војника.⁴⁴

У Београду је куга непрестано беснела. Велики део становника је био побегао у поље. Двадесет петог јула, када се Теодато, експонирани тумач Земунског контумаца, упутио у Београд, „било је онде познато, за време од сунчевог изласка до 3 ч. по подне, већ 78 случајева кужног обољења, услед чега, веле, у овом граду влада велика потиштеност и потпуна равнодушност према свему осим према средствима помоћу којих би се избегла опасност".⁴⁵ А два

дана потом (27.VII.) Генерална команда је јављала да последњи рапорти о стању куге у оностраној области доносе да куга „у Београду непрестано бесни истом силином, па су чак у гувернеровој кући већ 17 лица постала њене жртве", тако да се број људи које је она покосила пење већ на 2264, а сада стално дневно умире 40 до 50 душа.

И у Босни већ несумњиво влада ова несрећа а у Мостару и његовој околини је за три недеље покосила 3.000 душа.⁴⁶

Баш у то доба кугиног пировања у Београду, у Србији се налазио по дозволи Генералне команде, Петар Андрејевић, земунски дрварски трговац, са својом дереглијом и лаћарима — Петром Милојевићем, Лазаром Радосављевићем и Николом Јовановићем — ради куповине и преноса дрва. Тада се у Земуну, „због бриге и страха да се ова болест не пренесе" у њега, „сваког дана говорило о томе", па чак и у пољу на жетви. У то исто време почели су се проносити гласови да Андрејевић и његови момци „ноћу преносе одела и друге ствари" неких „људи који су помрли од куге". Пошто су они стварно чешће долазили с дрвима из Србије на земунско стовариште, где су им њихове жене и деца морали носити храну, и тако имали прилику да се састају, завладао је страх код људи који су то знали да ова четворица „не унесреће цео град". Скренута је пажња дотичном „фиртелмајстору" да пази на кретање њихово и њихових породица. То је најзад дошло до ушију полиције и она је 3 августа саслушала пет лица која су о томе нешто чула и знала. Из саслушања излази да поменути нису ништа чинили што је било забрањено. Међутим, 9 августа је Никола Јовановић, корманош Андрејевићеве дереглије, стигао већ болестан на стовариште дрва и после два дана ту умро. Случај је одмах пријављен и

⁴³ Ibid. 688^a П. — Ово »Проглашеније...« објављено је у целини у поменутој књизи Медицинске прилике у Земуну ..., 111/12.

⁴⁴ АГБ, ЗМ, 1814, 643 П.

⁴⁵ Гавриловић др Мих., Милош Обреновић, књ. I, 73, напомена 188. Податак из Staatsarchiv-a, Н. К. Р. (Дворски ратни савет), нота од 13. VIII. 1814.

⁴⁶ АГБ, ЗМ, 1814, 695 П.

лекарска комисија је утврдила да је Никола преминуо од куге. Све његове ствари су одмах комисиски спаљене. У граду је код многих завладао страх.

— Кад су контуматски гробари отишли на Кужно гробље да ископају раку за Николу видели су да је неко по њему посејао кромпире. Контуматска је управа наредила да се сав тај кромпир потпуно уништи а Магистрат замолила (12.VIII.) да објави народу да се убудуће нико не усуди, под претњом највеће казне, ни да закорачи у то гробље, акамоли да у њему нешто за себе гаји.⁴⁷ — Хитно подузете мере су спречиле даље ширење куге и до краја тога месеца се више није појавио ниједан случај.

У Турској је тада, према циркуларном извештају Генералне команде, Q 2031 од 14 августа, стање куге било следеће:

У Цариграду је била »у старом стању« — »нити порасла нити опала«. — У Бугарској и Македонији се свуда раширила и највише харала у Битољу и Прилепу.

Од Софије до Ниша су сва места која леже на трговачком друму била окужена, а тако исто и она на друму од Ниша до Београда. У овом је умирало дневно 15 до 20 душа. Сви хришћани су из њега били побегли у шуме, тако да је у њему заједно с гарнизоном било још једва 1000 Турака. У равној Србији се била свуда проширила, обухватила Смедерево и сва места уз Дунав до Београда и она уз Саву до Шапца, због чега је митровачки растел био затворен.

У Босни је куга и даље харала. Оба главна места, Сарајево (Bosnasaraj) и Травник, нису још била захваћена, а исто тако горњи предео према Хрватској, али се куга све више ширила по пределима према доњој Дрини, на првом месту у Зворнику, одакле се Али-паша Видајић, ондашњи командант, склонио у поље. Изгледа да ће ускоро обухватити целу Босну, јер хришћани и Јевреји, а делимце и Турци, беже из окужених у здрава места и собом преносе кужне клице као

што су их пренели људи бежећи из Београда у Шабац.⁴⁸

Из следећег циркулара, Q 2130 од 21.VIII, дознајемо да се куга и у Србији, као и у Босни, све више шири, да у Македонији знатно малаксава, а у Београду се, после извесног смирења, опет појавила с новом жестином. У њему је Генерална команда одговорила Магистрату да не усваја његов предлог од 8.VIII да се све „српске емигрантске породице“ удаље из Земуна него да се на њих само добро пази. Ако кордонске страже и шајке ваљано врше своју дужност, емигранти не могу да учине кордонске преступе нити тајне састанке. Уосталом треба их добро упознати са законским казнама. Само онда кад буде постојала стварна сумња („eine grundhaltige Verdacht“) на ову или ону породицу моћи ће се издати налог за њихово удаљење.⁴⁹

Пошто се куга у Београду била поново разбеснела а у земунској градској болници се повећао број болесника чија се болест није могла одмах утврдити, Земунски контумац је ради веће сигурности, затворен 28 августа за један карантенски рок.

Кад имамо на уму све досад изложено, особито сталан саобраћај „с оном страном“, где је пожар куге праскао, не може нас много изненадити што су његове варнице долетеле до Земуна. Санитетска комисија је у својим записницима од 1, 4 и 5 септембра констатовала кужна обољења у градској болници и контумацком лазарету, где је 4 септембра умрло једно дете од праве куге. На основу тога је одмах наређено да се обе установе одвоје стражом од града, да људство у њима издржи карантен од двадесет дана, а Генерална команда је извештена с поменутих записницима у прилогу.

У Земуну је настао „паничан страх“ кад се чуло да је „куга у болници“. Шта су радили земунски лекари у тим „критичним часовима“? Ендреди је, као контумацки лекар, био у контумацу. Општински лекар Хрудимски био је

⁴⁷ Ibid. 721 П.

⁴⁸ Ibid. 743 П.

⁴⁹ Ibid. 761 П.

блокиран у градској болници с петнаест болесника. Једино је градски физикус био слободан. Он сам за себе вели: „Ја сам у почетку болничке блокаде („der Sperrge“) неколико дана долазио до болнице, јер ми није дозвољено унутра, и казао сам комунитетском лекару да је болничкој стражи додељен један човек који ће да доноси њему и болници што буде потребно, па преко њега може да обавештава мене и славни Магистрат о стању болесника. А ја, продужује даље, овде сасвим сам као лекар, крај више болесника, свакодневних комисија и прегледа, имао сам још и војну болницу с 60—90 болесника, коју сам тек пре три дана предао Бенедету, вишем лекару (Петроварадинске регименте) који је овде приспео. Тако сам од раног јутра до касно у ноћ имао заморан по-сао”.⁵⁰

Чим је дознала за овај догађај у Земуну, Генерална команда је циркуларом Q. 2306 од 8. IX. известила своје подручје и издала налог шта да се ради у случају кужне појаве а Магистрату је, за први мах наредила следеће:

1 да контумацком писару, чим издржи карантен, нађе јевтин стан у граду, одакле ће несметано да одржава преписку и ради што је најнужније;

2 да блокада градске болнице остане до краја тог карантенског времена;

3 да се на стоваришту дрва, крај кога пристају дереглије што одржавају везу „с оном страном”, одмах направи стражара, а око целог стоваришта подигне земљани насип;

4 да се одмах изврши претрес код српских породица ради одузимања „турских одећа” која се налазе код њих (да би се подвргла прописном „чишћењу”);

5 да јој редовно шаље петодневне уместо десетодневних болесничких извештаја;

6 да што пре прокопа канал за одводњавање оне баре што се налази између контумаца, болнице и франчевачког манастира;

7 да обустави довоз дрва „с оне

стране”, а Контумац да не прима робу за коју лако пријања кужна мијазма („gifffangende Waaren”);

8 да прикупи податке о количини животних намирница којом располаже градско становништво (за случај евентуалне блокаде целог града);

9 да будно пази на странце који долазе у Земун и проверава њихове путне исправе;

10 да обустави сваки саобраћај између Земуна и „оне стране”;

11 да се за оне који премину од куге копају дубоке раке, да се пре сахране посипају негашеним кречом, а њихове ствари спале и лепео баци у реку, да се њихови гробови, ако су сахрањени ван кужног гробља, заграде и над њима о томе истакне видно натпис на народном језику. О овоме је извештена и Војна команда.

Иако је преки суд, као што знамо, био проглашен још 30 јула, генерал Червинка је и овом приликом, по наређењу с вишег места, 11 септембра известио Магистрат да ће се од тога дана сви санитетски преступници предавати Преком суду, па моли да се то опет добошем објави у Доњој и Горњој вароши и Бежанији („Vexanie Vorstadt”), а писменим афишама: код Магистрата, Војне команде, Контумаца и код свих градских капија, да би сав свет о томе био потпуно и на време обавештен.⁵²

Само три дана потом писао је Сигентал, командант Генералне команде, Магистрату ово: Дворски ратни савет је 3 септембра наредио да се српским емигрантима који највише газе санитарна наређења опет разложно и разумљиво објасни тако, да могу доиста схватити шта значи кужна опасност и преки суд, какве су њихове последице, да се затим лепо и убедљиво поуче да неће само сваки кордонски преступник на лицу места, без икаквих обзира, бити кажњен смрћу, него ће се због тога и остали емигранти протерати дубље у унутрашњост.⁵³ — Не можемо олако да пређемо преко овог стрпљивог и хуманог, тачније

⁵⁰ Ibid. 817 II. од 13. IX. 1814.

⁵¹ Ibid. 805 II.

⁵² Ibid. 811 II.

⁵³ Ibid. 826 II. од 14. IX.

речено планског поступања виших аустриских власти према србијанским емигрантима. Оне су имале пуно разумевање па нису дозвољавале грубо, оштро и безобзирно поступање нижих власти према овом намученом и непросвећеном свету у туђој кући. Хтеле су да му разбуде свест због чега су гажења санитарских прописа опасна по целу заједницу, којој и они припадају, па да ради тога треба да се што више самодисциплинују и повинују свим наређењима.

И Клобушички је у тим „критичним часовима“ све више мислио на Провинцијал, чији су становници често куповали стоку у Војној Граници, па и у Србији, за своје личне потребе. Још чешће су марвени трговци догонили стоку из истих области на провинцијалске пијаце. Да се не би тим путем пренела куга, Клобушички је преко Генералне команде (16.IX.) саопштио да никаквој стоци из „турских области“, па чак ни једном бравчету, не дозвољава приступ у своје надлежно подручје. Ако граничари хоће да дотерају своју стоку у Провинцијал на пијак, морају имати сточне пасоше од својих надлежних власти.⁵⁴ На тај начин се отежавало и спречавало прогурање стоке „с турске стране“.

Имајући у виду досадашњи ток земунских прилика, па детињасто и непромишљено држање извесних Земунца према пожару куге у Београду и посавско-подунавској Србији, с једне стране, а желећи да у самом почетку угуши новопојављену кугу у Земуну, с друге стране, Генерална команда је, према томе, издавала наређења не само за што оштрији и чвршћи став према главном кужном фронту на југу од Земуна, него и за што хитније уништење већ продрлог непријатеља у Земун. Већ смо видели да је наређено обустављање саобраћаја између београдске и земунске обале. У ово време (19.IX.) је Червинка јавио Магистрату да ће се већ направљена стражара код *Aviso-Piquet*-а фортификациски утврдити, тако да стражари могу у њој боравити целе зиме.

Да би имала чисту ситуацију у Земуну, Генерална команда је наредила да се у исто време покупе „одела турског порекла“, ради „чишћења“, и изврши лекарски преглед свих домова у граду и предграђима, да би се видело где и колико има болесника. Червинка је 19.IX. јавио Магистрату да ће се преглед обавити 22 септембра. Како је, међутим, било одређено да једна комисија од три лица — једно од стране Војне команде, друго од Магистрата, а треће од стране Контумаца — 21 септембра изврши претрес ради „турских одела“, Червинка је 20.IX. известио Магистрат да се и поменути лекарски преглед мора тога дана извршити. Ако градски физикус и тога дана буде болестан, преглед ће обавити: Бенедети, виши лекар Петроварадинске регименте, Хрудимски, општински, и Сомбати, приватни лекар. Сваком лекару ће Магистрат доделити по једно лице и тако ће радити три групе док не сврше цео посао. Налаз тога лекарског прегледа свих болесника, који се тада буду затекли на терену, треба убудуће да служи, почевши од 26 септембра, као почетна база свим оним петодневним болесничким извештајима који се имају, према ранијем наређењу, подносити Генералној команди „*докле год куга буде трајала у Београду*“. Ови болеснички извештаји морају садржавати квалификацију болести па, према томе, већ „од данас“ потписивани од лекара који су вршили преглед. Стога је неопходно потребно да одређени „фиртелмајстори“ сваког дана обилазе те болеснике и да све сумњиве промене код њих одмах пријављују лекару, који врши надзор над целокупним стањем, да би на тај начин лекарски колегијум био стално упознат с тачним стањем, а Генерална команда само с времена на време, то јест преко петодневних извештаја. Таква се извештај већ 21 септембра мора послати Команди за стање од 16—21 тога месеца.⁵⁵

У међувремену, док су те мере предузимане у Земуну, Дворски ратни са-

⁵⁴ Ibid. 849 П.

⁵⁵ Ibid. 841 П.

вет је услед поменуте опасности смастрао преко потребним да у Земуну формира Сталну санитарску комисију за ефикаснију борбу против куге и њеног даљег ширења. Сигентал је 23. IX. Q 2505 известио Магистрат да је Дворски ратни савет 16 септембра формирао поменуто Комисију и за претседника јој поставио генерал-мајора Червинку, а за остале чланове: 1 фон Енгела, секретара Дворског ратног савета — као човека од највећег искуства у томе фаху, који је још 1772 године био у тадашњој противкужној комисији у Земуну, — за вођење политичких послова; 2 фон Кинстлерна, саветника и штапског санитарског лекара — за вођење санитарских послова. Овоме је додељен за помоћника Орел, региментски лекар, који ће стићи с Енгелом. Из Беча су одређена још четири виша и четири нижа лекара за санитарске послове у самом граду Земуну. Докле год Комисија буде трајала, Магистрат ће јој бити потпуно потчињен, па му се скреће пажња да се покорава генералу Червинки од кога ће добијати упутства и наређења.⁵⁶

Исто такав акт је добио и Червинка, јер је одмах сутрадан (24. IX.) јавио Магистрату да се побрине за одговарајуће станове поменутих чланова Комисије „који ће данас овде стићи”, затим за Парцетића, поджупана Сремске жупаније, који је придодат овој Комисији, као и за поменуте лекаре. За ове лекаре да се нађу станови тако да у сваком кварту буду по један виши и један нижи лекар. Ради тога је требало поделити град с предграђима на четири кварта.

Магистрат се одмах дао на посао. Прво је нашао одговарајуће станове за чланове Комисије, затим је поделио град Земун (Доњу варош) с Бежанијом (»*Behanier Vorstadt*«) на два кварта, а Горњу варош (»*Jozeph-Stadt*«), „јер је она далеко пространија од града”, такође у два. Када је нашао и квартире по квартовима за осам лекара, Магистрат је поднео Војној команди детаљан извештај.⁵⁷

Према томе, у Земуну је концем септембра 1814 године било укупно 15 лекара, такорећи мобилисаних против куге. Пред тако брзо и добро организованим санитаром и оштрим мерама, куга се више није могла ни појавити у Земуну, акамоли да пирује као у Београду и осталим турским областима. Тек је тада потпуно нестало страха код земунског становништва од куге, тек је после тога могао Магистрат одговорити (25. IX.) Генералној команди да није тачно да ће Земунци „у гомилама напустити свој град” због куге.⁵⁸

Последњег дана месеца септембра, Сигентал, командант Генералне команде, послао је Магистрату акт (Q. 2558 од 30. IX.) ове садржине: Дворски ратни савет видео је из једне пријаве Банатске генералне команде да су српски емигранти, који су смештени по местима на кордону, ноћу одржавали састанке и договоре са својим рођацима у Србији, што због садашње куге која хара у Србији може бити од најгрознијих последица. Пошто пред безбедношћу оностранних граничара отпада сваки други обзир, Банатска генерална команда је добила налог да поменуте избеглице одмах удаљи с кордона и смести дубље у унутрашњост земље. — Одговарајући 4 октобра на предњи акт поменуте Команде, Магистрат је јавио ово: „Пошто је овде највећи број српских емигрантских породица без поседа, а још се нису изјаснили да ће да остану царски поданици”, Магистрат сматра за потребно да ове породице без поседа нарочито саслуша о њиховом будућем смештају, па ће се према томе наредити да ли да се дефинитивно сместе или да се удаље дубље у унутрашњост.⁵⁹ Овим се, дакле, најзад пришло и дефинитивном решењу давно горућег питања у Земуну — да се српске емигрантске породице, које не желе да буду царски поданици, удаље из Земуна и тиме знатно смањи могућност евентуално новог преношења кужне заразе из Србије у Земун.

Да бацимо сад један поглед на стање

⁵⁶ *Ibid.* 858 П.

⁵⁷ *Ibid.* 857 П.

⁵⁸ *Ibid.* 835 П. од 25. IX.

⁵⁹ *Ibid.* 889 П.

куге у Турској за време предузимања ових последњих мера у Земуну.

По циркуларном извештају Генералне команде од 18 септембра, стање је било овако:

У Цариграду куга час расте час опада, према томе уколико се више или мање уноси из Смирне, Солуна, Филипопоља и других окупљених крајева.

У Београду зараза опада, без обзира на опет повећани гарнизон и број становника. Недељно има само 6—7 смртних случајева. — У осталој Србији, куга и даље траје. Сви окрузи (дистракти), сем ресавског, заражени су кугом, само она не бесни више као пре.

О даљем ширењу куге у Босни нема нових вести, али она непрестано хара у зараженим местима. У Јањи и Бјељини умире дневно 15—20 лица, а у Зворнику још и више.⁶⁰

Следећи циркулар, Q. 2523 од 23 септембра, доноси ово:

По вестима приватних достављача, куга опада у Македонији, Серезу и Солуну и готово је престала па се многи бегунци враћају и трговина опет почиње.

У Београду такође опада. Има додуше 3—4 смртна случаја дневно, али то највише умиру они који су кугу прележали, само сад умиру од сушице, као кузне последице, и од слабе исхране. — У унутрашњости Србије, нарочито на друму Београд—Ниш, зараза хара у јачој мери и односи многе жртве.

У Босни куга пустоши, особито у Сарајеву. У Травнику нема ни једног случаја, у пределима према Градишкој региони исто тако сем у Брибиру (Босанској Градишци).⁶⁰

Генерална команда је 4 октобра известила цело своје подручје, а Земунском магистрату тиме и одговорила на акт од 14. IX, да је Дворски ратни савет још 18 септембра наредио да се обустави извоз свих животних намирница у Тур-

ску, прво, због домаћих потреба, а друго, због „санитетских прилика које налажу потпун прекид свих комуникација” с оном страном.⁶¹

Пошто се куга стишавала у Београду, а саобраћај с оном страном и даље остављен, Стална санитетска комисија у Земуну није имала велики посао. Она је тада само убрзавала санирање Земуна и довршавање извесних радова у вези са стражарским местима на Сави. — Иако је још од 5. IX. 1813 године постојало наређење Генералне команде да се премести земунска кланица, која се налазила пред Бежаниском капијом, преко пута од контумаца, јер је задавала страшан смрад и правила нечистоћу, тек је Санитетска комисија 6 октобра наредила, „ради здравља” земунских грађана, да се кланица што пре, без икаквог одлагања, премести до просека код калвариског брда.⁶² Исто тако је гонила на хитрију изградњу других објеката: копање канала за одводњавање помених баре код болнице и контумаца, као и подизање земљаног насипа до Aviso-Piquet-a.

Да видимо најзад, шта каже Упутство за преглед мртваца. Њега су 23 новембра написали фон Кинстлерн, нама већ познати члан Сталне санитетске комисије у Земуну, који је руководио санитетским пословима, и Мителмуер, главни физикус из Бачке жупаније. У њему се, пре свега, скреће пажња прегледачима-лекарима (Todtenbeschauern) да с великом опрезношћу приступају сваком мртвацу у Војној граници, где се неопажено може с турске стране ушунати куга. Нека пазе да се не пренагле, да на неки начин не дођу у додир с мртвацем, па се не заразе и доведу у опасност и себе и друге. Приликом прегледа сваки лекар мора овако поступити:

1 да нареди да се прво отворе сви прозори собе у којој је мртац умро; 2 пошто се соба мало проветри, да нареди да се окади димом од мешавине шалитре, сумпора и мекиња, а ако тога нема да се окади димом правог сирћета

⁶⁰ Оба последња циркуларна извештаја узета су из већ цитираног чланка проф. Мите Костића, јер се не налазе у архиви Земунског

магистрата, по чијим је документима и писан овај наш чланак.

⁶¹ АГБ, ЗМ, 1814, 918 П. ⁶² Ibid. 893 П.

које ће се полити на врело гвожђе или циглу, цреп, чапар; 3 да присутне људе тачно испита од које је болести покојник лежао, да ли није више душа помрло од те исте болести, или пак још неки леже; 4 кога дана од обољења су дотични помрли, првог, другог или петог. После тога ће да нареди онима који су неговали мртваца за време болести, или су се налазили око њега, да с леша скину сву одећу па да пажљиво прегледа леш са свих страна, не додирујући га, да ли има кужне гукe, црне приштеве («Karbunker») или црвене флекe («Petchien»); 5 ако примети те знаке онда може без икакве сумње закључити да је дотични умро од куге. У том случају ће прегледач-лекар одмах без узбуне, пријавити то месној власти и затражити да се кућа сместа околи стражом и чува док с вишег места не дође даље наређење. За све време те блокаде да се нико не пушта у кућу, па ни животиње, а исто тако да се не дозвољава блокиранима да се из куће удаљују; 6 ако код мртваца не постоје знаци куге, лекар ће написати записник и у њега унети: име и године живота мртваца, назив болести, њено трајање и дан смрти, а затим издати писмену дозволу за сахрану леша.⁶³

У то време је Генерална команда својим циркуларом Q 3199 од 24. XI. известила сва подручна места да по једној царској одлуци упућеној дворском санитетском комесару Клобушицком, свака месна власт («jede Jurisdiction») има право да место у коме се појави куга одмах блокира, односно, стражом опколи и сместа по гласнику поднесе пријаву дворском комесару а блокаду да не диже докле год од комесара не добије даље наређење или дозволу за деблокаду. — Магистрат је, у овом случају, морао извести и поменути Команду.⁶⁴

Иако већ у ово доба није више било куге у Београду, Санитетска комисија је и даље радила на санирању града. Тако је Червинка 5 децембра послао Магистрату акт ове садржине: Пошто чистоћа улица не служи само удобности него и

здрављу градског становништва, па су и више власти ставиле Санитетској комисији у нарочиту дужност да води рачуна о чистоћи кућа и улица, нека Магистрат одмах нареди да се почисте све улице и пијаце, утолико пре што сада нема никаквог посла. Ђубре да се одвози у јарак крај новог насипа код Београдске капије, и то онде где је нарочито одредио барон фон Мерингер, грађевински директор.⁶⁵

Половином децембра је Генерална команда разаслала подручним општинама по више штампаних примерака двају упутстава од Клобушицког: једно о распознавању куге, друго о начину борбе против ње. Магистрат је добио по двадесет примерака на српском и немачком језику, а по десет на латинском да их разда лекарима, спољним већницима, односно „фиртелмајсторима”. Сви да се побрину да та упутства добро објасне народу и да се по њима што тачније поступа. — У упутству о начину борбе против куге нема ништа ново што нам не би било познато. Као предохрана се препоручује: умереност у јелу и пићу, а избегавање премасних јела, затим прехладе, прегревања, љутње, жалости и страха; одевати се према времену, а чувати душевни мир и расположење.⁶⁶

Као што смо из досадашњег излагања видели, куга је „љуте морила” по целој европској Турској па чак и непосредно дуж аустриско-турске границе. Она је опустошила многе области, проредила становништво толиких градова и села, уништила многобројне породице, услед чега су опустела силна имања и насеља. Ова страшна мора је духовно и материјално упропастила и уназарила огроман део народа у Турској за дуги низ година. Што она није прешла преко границе аустриске царевине, што су народи северно од Саве и Дунава поштеђени били од ове смртоносне силе, главна је заслуга, нема сумње, свих овде помињаних власти и личности. Оне су својом организацијом, енергијом и експедитивношћу, својим тактом, проми-

⁶³ Ibid. 2056 П. (Прилог овом броју)

⁶⁴ Ibid. 1061 П.

⁶⁵ Ibid. 2002 П.

⁶⁶ Ibid. 2056. — Оба ова упутства објавио је на латинском Јеремић Р. у већ наведеној књизи *Медицинске прилике*, 113—115.

шљеношћу и истрајношћу, својом озбиљношћу и паметном строгошћу успеле да спрече продирање кужне заразе у земље Хабзбургове. Оне се нису препуштале само „судбини“, „Иришка куга“ им је била одлична школа, из ње су извукли драгоцену искуство које су 1814 године сјајно искористиле. Свим тим су заслужиле лепо признање у културној историји својих народа.

Исто тако је велика и важна заслуга оних наших граничара који су даноноћно бдели на кордону, првој борбеној линији. Да су они били нехатни и равнодушни у „критичним часовима“, куга би широким продором упала у аустријске земље и направила пустош као у Турској. Њихову чврстину на кордону је овековечио Максим Евгеновић.⁶⁷ Зато им припада трајно признање као и њиховим властима. Само се „уједињеним снагама“ могао постићи велики циљ — одбрана Земуна и његовог дубљег залеђа од страховите куге која је 1814 године беснела у Београду и Србији, дакле у непосредној близини Земуна, односећи многобројне жртве у смрт.

Иако је за све време тога кугиног харања одржаван саобраћај, сем крат-

котрајног изузетка, између Београда, односно подунавско-посавске Србије и Земуна, ипак је сав прави трговачки промет био укочен. Тиме је нанесена огромна штета не само трговцима него и држави, јер је царинарница слабо радилa, и општинској управи града Земунa због слабог рада земунско-београдске скеле.

Многи пештански и бечки трговци, а особито земунски Цинцари и Грци (трговци и шпедитери) који су радили на велико с Левантом, односно с Цариградом, Солуном и јужном Македонијом, а чија је трговина струјала моравско-вардарском долином преко Земуна, трпели су велику штету током скоро целог трајања Првог српског устанка, јер је због њега та трговина струјала мимо Србије: источно преко Бугарске и Оршаве, а западно преко Босне и Костајнице. Кад је Устанак пригушен и турска власт свуда васпостављена до Саве и Дунава јако су оживеле наде поменутих трговаца, али је куга која је харала целом европском Турском још јаче паралисала прижељкивани трговачки промет и тиме му 1814 године нанела теже последице.

⁶⁷ Вежећи од куге која је беснела у Београду и Посавини, Максим је желео да се из Србије склони у Земун. »Јавим се, вели, са пасошем [Земунској бригади] и одважим се, ако ми се допусти, одржати »Контумац«, премда је 42 дана трајао. Од генерала бригадира је пак решење дошло, да у Земуну примљен бити не могу, јер имам од панчевачке бригаде пасош.« — Онда се чамцем спустио низ Дунав држећи се аустријске обале. — »Дођем спрoћу Вишњице... јер хтедох на [панчевачком] »Vorkontumaz«-у стати, али ме спази стража од шест војника, стадоше се на мене дерати: у крај или ћемо на тебе пуцати.« (21) — И тако »стража граничарска, или боље рећи запете им пушке натераше ме, да се повинујем. Приближим се обали, ди сам у чамцу и у — киши седети морао, јер ми недадоше напоље изићи. Јави се најближиј пости (седишту страже) шта се догодило. Док је одонуд официр долазио, ја у моме очајању и грозном положају употребим све да умекшам срце тих верних али безчовечних људи. Покажем им пасош аустријски, — нехасни ништа, јер га

не знадоше читати. Станем јих преклињати, да ме пусте, да ме не упропасте, да се смиљују, да сам Србин као и они, — све забадава. Без околицења они мени одговорише: »И ми смо Срби, али граничари и царски солдати, њему смо се заклели, њега ћемо слушати. Да нам он заповеди пуцали би и на брата па и на оца, а камоли на тебе. Имамо заповест због кужне заразе сваког пушкарати који пређе пола Дунава, што би ти се зацело случило, да немаш то солдачко руво на себи по коме смо те држали за дезентирца.« — *Животопис Максима Евгеновића*, Будимпешта 1877, 21—23

Напомена. — На 15 страни свога *Животописа* Евгеновић вели: »У пролеће 1814 године у почетку маја месеца, кад је дан угријао, поквари се од смрада ваздух и куга у највећем тако званом трећем степену букне и тако је у граду беснела, да је сваки дан 50 до 200 Турака умирало.« Ово напомињем у вези 25 фусноте овога написа, јер сам до Евгеновићеве аутобиографије дошао тек пошто је овај чланак био написан и откуцан. (Т. Ж. И.).

DIE VORSICHTS- UND ABWEHRMASSREGELN IN SEMLIN GEGEN DIE IN BELGRAD UND SERBIEN HERRSCHENDE PESTSEUCHE IM JAHRE 1814

T. Ž. ILIĆ

Die vorliegende Abhandlung handelt über:

1. Das österreichische Abwehrsystem gegen die Pestseuche, wo kurzgefasst drei Punkte nacheinander geschildert werden, und zwar:

a) Kordonsanitätsorganisation in der Militärgrenze,

b) Die allgemein angewandten Sanitäts- und Vorsichtsmassregeln gegen das Pestübel und

c) Die bedeutungsvolle Lage Semlins in diesem Abwehrsystem.

2. Die auf dem Semliner Komunitätsgebiet gegen die Pestkrankheit in den Jahren 1812—1813 getroffenen Vorsichtsmassregeln.

3. Die Pestseuche in Belgrad und Serbien und die zutreffenden Vorsichtsmassregeln in Semlin gegen dieselbe.

Der Verfasser hat auf Grund von meist unbekanntem handschriftlichen aus dem Semliner Magistratsarchiv stammenden Dokumenten den Ausbruch, die Dauer und die Verwüstung der wütenden Pestseuche in verschiedenen Provinzen der europäischen Türkei, besonders in jugoslawischen Ländern und Städten, geschildert. Dabei wird der Stadt Belgrad die grösste Aufmerksamkeit geschenkt. In engem Zusammenhang damit kommen in der Untersuchung auch der fortwährende Ablauf aller in Semlin gegen die Pestseuche in Belgrad und in den benach-

barten türkischen Gebieten publizierten und durchgesetzten Verordnungen und Vorsichtsmassregeln zum Ausdruck.

Alle Ortsbehörden — das Semliner Komunitätsmagistrat und das Militärkommando — als auch die Höhere Landesstelle — das Generalkommando von Peterwardein — wie die oberste Hofstelle — der Hofkriegsrat — ja selbst der Kaiser Franz I — haben der Bekämpfung der Pestgefahr an der Südgrenze ihre grösste Aufmerksamkeit unaufhörlich zugewandt. In der kritischen Zeiten aber haben die höheren und die höchsten Verwaltungsbehörden den Ortsbehörden von Semlin alle notwendige Hilfe gegen die Einschleicherung der Pestseuche aus dem türkischen in das österreichische Reich bereitwillig geleistet, um die Pestkrankheit an der Grenze aufzuhalten.

Dank diesem ununterbrochenen, planmässig durchdachten, energischen und gemeinsamem Aufwand aller Kräfte der oben erwähnten Behörden einerseits, und der unanfechtlichen und unermüdlichen Wachsamkeit der Kordosmannschaft, meist serbokroatischen Ursprungs, andererseits, wurde Semlin mitsamt Sirmien im Jahre 1814 von der Pestverheerung vollständig bewahrt, gerade in der Zeit, als in Belgrad und auf dem Gebiete Serbiens längs der Save und Donau, also in der unmiffelbaren Nähe von Semlin, die Pest furchtbar gewütet und zahlreiche Opfer hingerafft hat.

Abbildungen im Text:

Abb. 1 — Semliner Militärkommando meldet den 1-ten Mai 1814 dem Komunitätsmagistrat, dass »nun ohne allen Zweifel« die Pest in Belgrad ausgebrochen ist, und schlägt demselben »dringend notwendige« Vorsichtsmassregel vor zur Abhaltung dieses Pestübels weit von der österreichischen Grenze.

Abb. 2 — Slavonisch-sirmisches Generalkommando von Peterwardein setzt den 18-ten Juni 1814 den Semliner Komunitätsmagistrat in Kenntnis von dem Zustand der Pestseuche in den europäischen Ländern des ottomanischen Reiches.

Abb. 3 — Das Publicandum des Semliner Komunitätsmagistrats vom 19. Juli 1814 über den Zustand des Pestübels in Belgrad und Serbien, wodurch nicht nur die Stadt- und Vorstadtbewohner darüber verständigt sondern auch ermahnt werden sich von jeder Vermischung mit den Jenseitigen und aller Ankauf der Waren, die nicht die Kontumazperiode ausgehalten haben, zu verhüten.

Abb. 4 — Semliner Magistratskundmachung des wider die Sanitätsübertretung angeordneten Standrechts von 30-ten Juli 1814.